

ÜLVİ, Almaz (2014). “Sultan Hüseyin Bayqara və Azərbaycan”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.501-504 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Almaz ÜLVİ (Binnətova)*

SULTAN HÜSEYN BAYQARA VƏ AZƏRBAYCAN

1 926-cı il 26 fevral – 6 mart tarixlərdə Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində keçiriləcək I Bakı Türkoloji qurultayla əlaqədar olaraq dahi Nəvainin 500 illiyi ilə bağlı bir sıra işlərin görülməsi də planlaşdırılır: Nəvainin xatirəsinə üç kitab dərc olunur: “Nəvai” (məqalələr toplusu), Əlişir Nəvai. “Vəqfiyyə” və Əlişir Nəvai. “Münşəat” əsəri. o cümlədən “Bayqara və onun Divanı” (Nəvai Teymurilər nəslindən olan Hüseyin Bayqaranın, yəni onun sarayında baş vəzir olmuşdu, bu səbəbdən türkcülüyün inkişafındakı əvəzsiz xidmətləri nəzərə alınmışdır).

Nəvai adı anılan kimi Sultan Hüseyin Bayqara adının xatırlanmasının tutarlı səbəblərindən biri də XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Nemətullah Kişvərinin məşhur:

*Kişvəri şeiri Nəvai şeirindən əskik iməs
Bəxtinə düşsəydi Sultan Hüseyin Bayqara*

- sətirləri də tutarlı ip ucudur. Böyük xaqan eyni zamanda "Hüseyni" təxəllüsü ilə, həm də zamandaşları olan görkəmli şairlərdən fərqlənərək türkcə şeirlər yazmışdır:

*Gər xəyalın olsa mehman könüm evində müdam,
Ağlayan üz sona hər dəm gözlərim gövhər fəşan.
Dedim ey can, dərdimə vəslin ilə bir çarə qıl,
Gülüb dedi: ey Hüseyin, tutma məndən bu güman.*

Bu gün özbək ədəbiyyatının klassiki kimi tanıdığımız, əslində böyük Türk ədəbi dünyasının dahilərindən biri Əlişir Nəvainin ədəbi şəxsiyyəti, irsi haqqında XX əsrin ilk başlanğıcından Azərbaycan mətbuatında irihəcmli məqalələr dərc olunsada, onun uşaqlıq dostu, Teymurilər sarayının son nümayəndəsi sayılan Herat hökmdarı (1487-1506-cı illər arasında) Hüseyin Bayqaranın (1438-1506) ədəbi

* Prof. Dr. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.

şəxsiyyəti və irsi haqqında əsrin əvvəllərində, xüsusən də I Bakı Türkoğlu Qurultayı ərəfəsində əl altında tapılası heç bir yazı, tədqiqat materialı, yaradıcılıq nümunələri yox idi. Bu mənada Bəkir Çobanzadənin təqdim etdiyi “Hüseyn Bayqara. “Divan” (Bakı, 1926) kitabını və həmin kitaba yazdığı “Bayqara və divanı haqqında” ön sözü o dövr üçün qənimət kimi dəyərləndirmək olar.

2007-ci ildə B. Çobanzadənin 5 cildlik “Seçilmiş əsərləri” latın qrafikası ilə nəşr olundu. Bu həm də onun əsərlərinin ilk mükəmməl nəşri sayıla bilər. “Bayqara və divan haqqında” adlı məqaləsi həmin kitablara daxil edilməmişdir. Bu təbiidir. Çünki onun qısa ömründə yazdığı onlarla əsərləri yığıb-yığışdırmaq, tədqiq etmək, təhlil etmək, araşdırmaq ayrıca bir institutun işidir.

Bəkir Çobanzadə Sultan Hüseyn Bayqaranın “Divan” kitabının nəşri üzərində çalışarkən özbək ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri Əbdürrauf Fitrətdən əldə etdiyi mənbədən yararlanmışdır. Bu haqda “Ön söz”də qeyd edərək yazır: “Bu nüsxə özbək şair və ədiblərindən olan Əbdürrauf Fitrətin kitabxanasındakı nüsxədən – bizim xahişimiz üzərinə kopya edilmişdir. “Bizim Fitrət arkadaşımızdan gördüyümüz əlyazma nüsxə - yazı cəhətdən – çox açıq, gözəl olduğu halda ondan yapılan nüsxə çox ibtidai bir yazı meydana gətirmişdir. Buna səbəb bizim əcəl etdiyimiz olsa gərəkdir. Hər halda olduğca böyük zəhmət sərf edərək bizim üçün bir nüsxə kopya etdirmiş olan Fitrət arkadaşa biz - “Təşəkkür. Sağ ol!” - demək borcumuzdur.”

B.Çobanzadə H. Bayqaranı ədəbiyyatşünas kimi tədqiq, şair kimi təqdim edir. Klassik şairin, böyük sərkərdənin şəxsiyyəti haqda məlumatla yanaşı, ədəbiyyatşünas olaraq onun ədəbi irsinin məziyyətlərini açıqlayır. B.Çobanzadə H. Bayqara əsərlərini təhlil edərkən, həm onun yaşadığı dövrün ədəbi-tarixi mənzərəsini açır, yaradıcılığındakı mövzulara toxunur, həm də ədəbi dilindən söz açır: Maraqlı fikrini diqqətinizə çatdırmaq istədim: “İştə bizim fikrimizcə, bunun üçündür ki, bütün İslam klassikləri tövşyan balası (qoyun balası-A.Ü.) kibi şəkli və mövzuca, bir-birinə bənzərlər, bu şairləri tədqiq edərkən ayrı meyarlar və az-çox xüsusi üsullar lazımdır. Əgər işdə bu nöqtələri göz önündə tutaraq oxuduğumuz zaman Bayqaranın şeir qüvvəticə, (Nəvaidən) heç aşağıda qalmadığı görünməkdədir.”

Tədqiqatlarının qənaəti və H. Bayqaranın təqdim edilən kitabındakı “ön söz”də B.Çobanzadənin yazdığı kimi, bu dil və bu mövzular az dəyişmə ilə XIX əsrin sonlarına qədər Orta Asiyada yaşayıb qalmışdır. “Cığatay” şairləri ilə “özbək” şairləri arasında

lisançı və tarixçinin bulacağı fərqləri ədəbiyyatçı bulamaz. Ancaq XIX əsrin sonlarında qeyri özbək ədəbiyyatı, gərək mövzu və gərək şəkildə klassik ədəbiyyatdan öyrənilmişdir.

Bayqara şəxsiyyəti və onun divanı haqqında XX əsr oxucusu, ədəbiyyat dünyası üçün bu kitabın əhəmiyyəti misilsizdir. Təqdim olunan “Ön söz”də B.Çobanzadənin özbək ədəbiyyatı, klassikləri haqqında mükəmməl bilgisi diqqətdən qaçmır. Bu da təsadüfi deyildir. O, Özbəkistan torpağında çalışması özbək ədəbi-mədəni mühiti, klassik irsi ilə birbaşa, - arxivlərdə işləmək imkanı mənasında, - tanış olmaq şansı əldə etmişdir.

Sultan Hüseyn Bayqara haqqında sonralar elmi mənbələrə söykənikli bir sıra məqalələr yazılsa da onun “Divan”ı 2011-ci ildə (Bakı, MBM, 248 s.) yenidən nəşr olundu. Kitabda Sultan Hüseyn Bayqaranın divanına daxil olan qəzəl, təxmis, müxəmməs, rübai və qitələri toplanmış, “Risalə” adlı əsəri verilmişdir. Kitab 31 mart - 4 aprel 2009-cu ildə İstanbulda TürkSOY tərəfindən təşkil olunan «Türk Ləhcələri Arasında Uyğunlaşdırma Çalışmalarının Bugünkü Durumu və Qarşılaşılan Problemlər» mövzusunda Beynəlxalq simpoziumun tövsiyələrinə və yekun bəyannaməsinə uyğun olaraq nəşr edilmişdir.

Əsəri Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıran türkoloq alim Ramiz Əsgər bu kitabı - “Sultan Hüseyn Bayqara. Divan”ını (TürkSOY kitabxanası seriyasında) AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr etdirmişdir. Kitaba R.Əsgər “Qılınc və qələm Sultanı Hüseyn Bayqara” adlı ön söz yazmış, Sultanı Hüseyn Bayqaranın ədəbi şəxsiyyəti və irsi haqqında əhatəli tədqiqatçı fikrini bildirmişdir. Sonda Sultanı Hüseyn Bayqaranın bir qəzəlini təqdim edirik:

Gül vaxtı oldu və mən dərd qəminə mübtəla oldum.
Bağrımda eşq atəşindən lale kimi yüzlərlə dərd yarası oldu.
Sənin kimi sultandan ayrı düşəli, pərişan halını
Gül yarpağıyla deyil, yüz dil ilə izah edər.
Eşqimdə heç son yoxdur deyə bilirdim
Qovuşmanın gülüylə əvvəl məhəbbət kıldığımdan bəri
Lale kimi içki qədəhini qənimət tut gül zamanında
Haşa ki ürəksiz bülbülün səsi içirdi.
Hərçənd Hüseyn camalının bağçasında yarpağı tapmadı
Ey təzə gül, sənə bu çəməndə ömür olsun.

Ədəbiyyat

- Sultan Hüseyn Bayqara, Divan, (azərbaycancaya uyğunlaşdırın və ön sözün müəllifi: B.Çobanzadə) // Bakı, 1926.
- Sultan Hüseyn Bayqara, Divan, Azərbaycanca Uyğunlaşdırın və Ön sözün Müəllifi: Ramiz ƏSKƏR // Bakı, MBM, 2011, 248 s.
- Professor B.Çobanzadə ilə Müsahibə: / Birinci Türkoloji Qurultayı/ //Yeni fikir, 1926, 7 mart (№ 1034), S. 3. (Ərəb qrafikasında).
- Latin Əsaslı Yeni Türk Əlifbasi və I Bakı Türkoloji Qurultayı Biblioqrafiya: Tərtibçilər: Prof.: Kamil Vəli Nərimanoğlu Ə.Ağakışiyev S.Abdullayeva // Bakı-2006
- Almaz Ülvi (Binnətova), Azərbaycan - Özbək (Cığatay) Ədəbi Əlaqələri (Dövrələr, Simalar, Janrlar, Təmayüllər) // Bakı: "Qartal", 2008. 328 səh.